

Két ének az Oltáriszentségről az *Énekek könyvében* (1785)

A 2021-es esztendőben Budapesten tartott 52. Eucharisztikus Világkongresszushoz kapcsolódó rendezvények az Oltáriszentség sokoldalú megközelítésére ösztönözték a szakembereket. Ehhez kapcsolódva barokk kori irodalmi emlékeinkről, köztük a barokk kori népénekekről is tanulmányok sora jelent meg. A tanulmányokban szó esik régebbi énekek jelenlétéről, újak keletkezéséről, az éneklés liturgián belüli és azon kívüli alkalmairól, az énekek számáról és szövegösszefüggésekről.¹

Alábbiakban az 1785-ben megjelent *Énekek könyvében* található két Oltáriszentség-énekről lesz szó.² A kötetet Séllyei Nagy Ignác székesfehérvári püspök adta ki. A fennmaradt példányok többségének címlapján a püspöki

¹ Az eredetileg 2020-ra tervezett kongresszus ösztönözte tanulmányok:

– SZELESTEI N. László (szerk.) (2018), *Eucharisztia és Úrvacsora a 16–18. századi Magyarországon*, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok, 21).

45–60: BOGÁR Judit, Az Adoro te devote régi magyar fordításairól; 151–158: KOVÁCS Eszter, Biblikus cseh nyelvű liturgikus népénekek az Eucharisztia- és az Úrvacsoráról a 17. századi magyarországi énekeskönyvekben; 167–180: MEDGYESY S. Norbert, Kájoni János fordította Eucharisztia-énekek Hymnariumában; 255–264: SZÁDOCZKI Vera, Oltáriszentségi énekek a 18. században.

– RÁKOSSY Anna – KONTSEK Ildikó (szerk.) (2019), *Agnus Dei: Az Oltáriszentség tisztelete Magyarországon*, Esztergom, Keresztény Múzeum.

72–83: KÖVÁRI Réka, Népénekek és népének-feldolgozások az Oltáriszentségről; 54–71: MEDGYESY S. Norbert, Népénekek és iskoladramák az Oltáriszentségről a 17–18. századi Magyarországon.

– BARNA Gábor (szerk.) (2020), „Leborulva áldlak...”: *Az Oltáriszentség és az Úrvacsora a magyarországi vallási kultúrában*, Budapest, Szent István Társulat. (A Szent István Tudományos Akadémia Kiadványai, I. 1.).

361–382: KÖVÁRI Réka, Az Oltáriszentség tisztelete Kájoni János Cantionale Catholicum énekeskönyvében és erdélyi ferences kottás kéziratokban; 313–333: PAPP Ágnes, Adalékok a magyar nyelvű miseének történetéhez; 335–360: SZALAY Olga, Két régi magyar szentségi ének a 16. és a 17. századból [Üdvözlégy, üdvösséges ostyá; Áldjad, ember, e nagy jódat].

– MEDGYESY S. Norbert (2018), „Iduez legy, Szep Manna, Iduességnek meg adoja...”: Kájoni János fordította Eucharisztia-énekek a Hymnariumban, *Erdélyi Múzeum*, 80, 2, 1–13.

² [SÉLLYEI NAGY Ignác, szerk.] (1785), *Énekek könyve szükséges litániákkal és imádságokkal a Magyar Keresztény Katolika Anyaszentegyház szolgálatjára Székes Fejérvári Püspökségben*. Pesten, Landerer. 127–128.

címer és kiírás jelzi, hogy a kötet az újonnan alapított Székesfehérvári Egyházmegye hívei számára készült. Másik változatát, amely általában katolikus hívek számára kínálta magát, az eladhatóság érdekében készíthette a nyomdász. A kötetrel már többször foglalkoztam, részben Séllyei Nagy Ignác püspök személye ürügyén, másrészt azt bizonyítandó, hogy az énekeskönyvbe verseket írt, régi himnuszokat újra lefordított Ányos Pál pálos szerzetes, a korszak jeles költője.³

A XVIII. század közepétől a katolikus megújulást szorgalmazók a Bibliát és a szentmisét (ezzel együtt az Oltáriszentség fokozott tiszteletét) helyezték középpontba, a tanbeli ismeretek széles körű elterjesztésétől⁴ pedig az üres barokk külsőségek elmaradását remélték. A liturgikus és egyéb hitéleti alkalmakat tudatosan igyekeztek igényes tartalmi és formai elemekkel ellátni. Séllyei Nagy Ignác püspök (1777–1789) folytonimádó, egész egyházmegyéjére kiterjedő Oltáriszentség-társulat alapításával, általa szerkesztett ima- és énekeskönyvekkel, katekizmusokkal és papjai serkentésével próbálta hívei buzgóságát növelni.

Az *Énekek könyve* – miként a teljes címben olvashatjuk, imádságokat is tartalmaz – jól megírt szövegeire, újdonságára már korábban fölfigyeltek a kutatók.⁵ Újdonság benne a szentmisét végigkövető ének (*Ím arcunkra borulunk...*), verses katekizmus, vásár- és ünnepnap evangéliumi szakaszokat egységes formában megszólaltató énekek. Első átolvasásra is feltűnik azok igényes, művészi megfogalmazása, a régebbi és az új irodalmi értékű szövegek egymás mellettsége. Ányos Pál részbeni szerzőségéről és a kötet himnuszfordításairól már régebben írtam. Fordulatot jelentett kutatásaimban, mikor Nagy Ignáccal foglalkozva a székesfehérvári Püspöki Levéltárban gondosan végignéztem a püspök kéziratos hagyatékát, köztük az *Énekek könyvének* kézirátát. A kötés nélküli, 278 paginás nyomda alá rendezett kéziratot több helyütt a kötetet szerkesztő főpap saját kezűleg javította. A végén számozatlan íveken a nyomtatvány és a rendezett kézirat énekeinek sorrendjétől kissé eltérő rendben álló előzmények között felismertem

³ A tanulmányok összegzése: SZELESTEI N. László (2020), *Séllyei Nagy Ignác püspöksége (Tanulmányok és források)*, Budapest, MTA–PKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok, 27.), 57–76, 147–155. A nem hivatkozott adatok e kötetből való átvételek.

⁴ E célt szolgálták a jezsuiták által tartott kateketikai missziók is, a sokfelé megalapított Keresztény Oktatás Társasága és annak nagy példányszámban terjesztett kézikönyve (az ún. *Kérdő könyvecske*). Részletesen: SZELESTEI N. László, A 18. századi Keresztény Oktatás Társasága Magyarországon. In SZELESTEI N. László (szerk.) (2020), *Az idő és tér szerepe a barokk kori lelkiség történetében*, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok, 28.), 127–137.

⁵ CSÁSZÁR Elemér (1912), *Ányos Pál (1756–1784)*, Budapest, (Magyar történeti életrajzok, 57.) 210–212; PAPP Ágnes (2011), „Epistola és Evangélium szerint való énekek”: 18. századi kéziratos katolikus kántorkönyveink tanúsága, *Zenatudományi Dolgozatok*. 151–176.

Ányos Pál kézírását, ami azt jelenti, hogy – legalábbis az ő kézírásában is ránk maradt énekeknek és fordításoknak – immár nem csak feltételezetten szerzője.⁶ A kötet két Oltáriszentség-éneke is olvasható kézírásában. (Ányos az énekeket az egyházi év sorrendjében írta, a szentek ünnepeit nem különítette el. A végleges kézirat készítésekor kéziratának egyes íveit az új sorrend szerint helyezték el máshová. A nagycsütörtöki himnusz folytonosságát is érintette az átrendezés.)

Rendelkezésünkre áll tehát mindkét ének esetében nyomtatott szöveg, az annak alapul szolgáló kéziratmásolat, és előzményként az énekek Ányos Pál kézírásában. A fordítás Aquinói Szent Tamás (†1274) *Pange lingua* kezdetű Oltáriszentség-himnuszának magyarítása. Az úrnapi vecsernye himnusa, Nagycsütörtökön az Oltáriszentséget a Szent Sírhoz kísérő ének. Ünnepeyesebb szentségkitétel alkalmával (például szentségi körmenet, szentségi áldás, szentséges litánia) latinul énekeljük az 5. és 6. versszakot *Tantum ergo...* kezdettel. Aquinói Szent Tamás himnuszának a 17. századból háromféle fordítása maradt ránk,⁷ ezek közül kettő vált elterjedtté, Hajnal Mátyásé és Kájoni Jánosé.

Hajnal Mátyás *Szíves könyvecskéjében* jelent meg először a *Pange lingua / Zengjed nyelvem, dichőséges / Úr Testének Szentségét...* kezdetű változata, amelyet a *Cantus catholici* kiadásai terjesztettek el;⁸ a kiadásokban Hajnal szövegéhez képest helyesírási és magánhangzó/nyelvjárási változatok mellett csak néhány lényegtelen eltérés fordul elő. A másik, szintén gyakran énekelt változat Kájoni Jánosé, először 1676-ban a *Cationale catholicumban* jelent meg (*Mondj éneket zengő nyelvem szentséges Úr testének...*), népszerűvé válását Szentmihályi Mihály és Bozóky Mihály XVIII. század végi énekeskönyvei segítették.⁹ A Kájoni- és az Ányos-féle fordítás egymástól annyira eltér frazeológiailag is, hogy Ányos Kájoni fordítását egyáltalán nem használta, ezért többet most nem foglalkozom vele.

⁶ Ányos Pál autográf kézírata számozatlan, a továbbiakban ezért nem hivatkozom lapszámokra.

⁷ A Pápai János kéziratában (1608) megőrzött fordítás nem gyakorolt hatást a később elterjedt fordításokra. Országos Széchényi Könyvtár, Quart. Hung. 311, 88b–89a. Kritikai kiadása: HOLL Béla (sajtó alá rend.) (1974), *Régi Magyar Költők Tára, XVII. század, 7: Katolikus egyházi énekek (1608–1651)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, nr. 2.

⁸ HAJNAL Mátyás (1629), *A' Jézus Szívét szerető szívek ájtatosságára szíves képekkel kiábráztatott ... könyvecske*, Bécs, 185–187. A vers Hajnal fordította alapszövegét a Pozsonyban 1642-ben újra kiadott kötetből közölte a kritikai kiadás: HOLL Béla (sajtó alá rend.) (1974), *Régi Magyar Költők Tára, XVII. század, 7: Katolikus egyházi énekek (1608–1651)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974, nr. 74.

⁹ KÁJONI János (1676), *Cationale catholicum*, Csík, 278. Kritikai kiadása: STOLL Béla (sajtó alá rend.) (1992), *Régi Magyar Költők Tára, XVII. század, 15/A: Katolikus egyházi énekek (166-as, 1670-es évek) – Szövegek*, Budapest, Akadémiai – Argumentum, nr. 321; HOLL Béla (1992), *Régi Magyar Költők Tára, XVII. század, 15/B: Katolikus egyházi énekek (1660-as, 1670-es évek) – Jegyzetek*, Budapest, Akadémiai – Argumentum, 1992, nr. 321.

Ányos Pál saját kezű énekmásolataiban feljegyezte, hogy miért fordított le újra régi és gyakran énekelt himnuszokat. A Jacopone da Todi (†1306) nevéhez kötött *Stabat mater* fordítása után olvashatjuk, hogy „Ez ugyan már az Anyaszetegyháznak gyakorlott éneke a magyar nyelvben is fordítva és nyomtatva találkozik, de az öszvehangoztatásnak a régi fordításban számtalan hibái miatt [...] újonnan fordítottam; tapasztalni fogja az olvasó a régi és e között a fordítás között való különbséget, mellyből ki tetszik, hogy az Isten rendessebben ’s modossabban szerzett énekkel tiszteltessék, magasztaltassék, s’ mint ötet régenten Dávid, és több szent atyák minden ki telhető ékességgel készített versekkel dicsőítették.” A nagycsütörtöki himnusz (*Pange lingua*) az alábbi szavak követik: „Ezen ének is hasonló okokból mint fellyebb egy, egészen újonnan fordított, a következővel együtt.” [A következő: Venantius Fortunatus (VI. század) *Vexilla regis prodeunt*ja.] Ez azt jelenti, hogy a *Pange lingua* általa ismert fordításával sem volt megelégedve.

Ha Aquinói Szent Tamás latin szövege mellé odahelyezzük Hajnal Mátyásnak a *Cantus catholici* kiadásaival elterjedt fordítását és Ányos Pál fentebbi idézet miatti fordítását, megértjük Ányos „újonnan fordítottam” szavait. (Csak néhol fordul elő Hajnaléval azonos fordulat.) A latin szöveghez való hűség és a magyar a nyelv ritmusa is jobb az új fordításban. A hatodik strófában a Nemzetettet szó gondot okozhat, a nemzetetik ’születik’ szó származéka. A legalább kétféle ’e’ hangot ejtők értik jelentését.

Császár Elemér még úgy vélte, hogy a *Cantus catholici* 1738. évi kiadása lehetett Ányos mintája a nagycsütörtöki himnusznál. Bizonyítékként közölte mindkettőnek harmadik és hatodik strófáját.¹⁰ (Lásd a következő oldalon a táblázatot.)

A kötet *Úrnap*i éneke perikopális ének, az ünnepnapra kijelölt evangéliumi szakasz didaktikus versbe öntése. Valószínűleg kántori előadásra készült, nem népéneknek. Talán pap távollétében, vagy hiányában énekelhették (lásd az 1. képet a 150. oldalon).

Az evangéliumi énekek azon szándékkal készültek, hogy a vasár és ünnepnapokra kijelölt evangéliumi szakaszokat verses formában énekeljék. Magyar nyelven az első így összeállított és nyomtatásban is megjelent ciklus olvasható az *Énekek könyvében*. A megénekelt evangéliumi szakaszok általában öt strófában megfogalmazottak, strófanként négyszer tizenöt (8 + 7 szótagú) sorból állnak, rímelnék (ababcdcd). A latin és a magyar költészetben egyaránt hagyományosnak tekinthető ez a strófa-forma.

Ányos Pál evangéliumi énekeiben általában rövid bevezetés után jön az evangéliumi rész, majd (legtöbbször az utolsó két strófában) érzelmi azonosulásra hangolás történik.

¹⁰ CSÁSZÁR 1912:210–212.

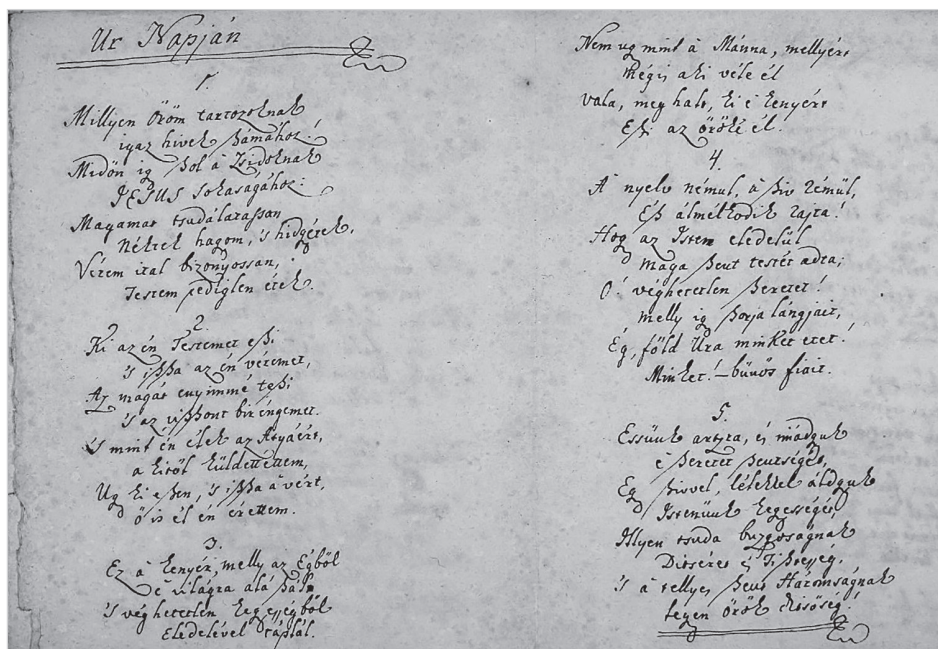
Hajnal M. fordítása	Aquinói Szent Tamás	Ányos Pál fordítása
<i>A' Kristus Sz: Testéről Vérérol</i>	<i>Pange lingua</i>	<i>Nagy Tsötörtökön</i>
1 Zengjed nyelvem, dichöséges Ur Testének Szentségét; Szent Vérének böchülletes Árrát, mellyet Világért, Nemes Virág, Szüznek tisztos Magva, Királyunk le-tett.	5 <i>Pange, lingua, gloriosi Corporis mysterium, Sanguinisque pretiosi, Quem in mundi pretium. Fructus ventris generosi Rex effudit gentium.</i>	1 Zengjed nyelvem Ur testének 'Tsudálatos szentségét, 'S az ő drága szent vérenek Érdemét, ditsöségét, Mellyel e' Király népének, Meg gyözte ellenségét.
2 Nékünk született, 's adattatott Tiszta Szüznek méhéből; E' Vilagon nyájkodott, Adván magát Mesteröl; Lakásának véget szabott Chudálatos rendéből.	10 <i>Nobis datus, nobis natus Ex intacta Virgine, Et in mundo conversatus, Sparso verbi semine, Sui moras incolatus Miro clausit ordine.</i>	2 Nékünk adatott, született, Gyümöltse Szüz méhének, A' világban hirdettetett Szudsége igéjének, 'Tsuda rendel véget vetett Közöttünk lételének.
3 Vég Vachorának idején, Tanítványival évén, 'S Törvényi dolgát véghez vívén O Törvényből ételben; Maga magát éledelben Adá Kenyér 's Bor színben.	15 <i>In supremae nocte coenae, Recumbens cum fratribus, Observata lege plene Cibus in legalibus, Cibum turbae duodenae Se dat suis manibus.</i>	3 A' végő vatsorához ül Tanítványi Közében, Hol a' Törvény rendét szentül 15 Meg tartya ételében, 'S magát adgya eledelül Kenyér, és bor színében.
4 A' Test, Ige; Kenyért Testé Igével változtatá; És a' Bort-is szent Vérévé. Érzékenség ezet hogy-ha Meg nem fogja; elég erre Hitnek vastagítása.	20 <i>Verbum caro, panem verum Verbo carnem efficit: Fitque sanguis Christi merum, Et si sensus deficit, Ad firmandum cor sincerum Sola fides sufficit.</i>	4 Test Ige, kenyért testévé Egy szoval változtattya, 20 A' bort pedig szent vérvé, 'S noha szem láthattya, Szivünk erősítésevé Lesz az, hogy hit ugy tartya.
5 Azért, ez illy nagy Szentséget Le-borúlván imádgjuk; És a' Régi jelenséget Uj Törvényel neveljük; 'S gyarló érzékenségünket Hitünk-alá hódíttuk.	25 <i>Tantum ergo sacramentum Veneremur cernui: Et antiquum documentum Novo cedat ritui; Praestet fides supplementum Sensuum defectui.</i>	5 Tehát Hitünk illy szentséget 25 Imádgjuk hiv lelkünkkel, 'S ujítsuk meg régiségét Buzgo tiszteletünkkel, Értelmünknek gyengeségét Erősítsük hitünkkel.
6 A' Nemzőnek, 's Nemzetetnek, Dichéret és tisztesség; Aldás, öröm mind kettőnek, Aldomás és dichöség; Mind kettőtül eredőnek Egyenlő Tiszteletség.	35 <i>Genitori, Genitoque Laus et jubilatio, Salus, honor, virtus quoque Sit et benedictio: Procedenti ab utroque Compar sit laudatio. Amen.</i>	6 Nemzetetnek,[] 's a' Nemzőnek Ditséret, és tisztesség, Magasztalás mind kettőnek, Aldás, öröm, erősség, Mind kettőtül eredőnek 35 Legyen egyes ditsőség!

RMKT XVII/7, nr. 74.

Énekek könyve, 1785,

Nézzük meg párhuzamosan az úrnapi evangéliumi szakaszt és annak Ányos általi versbe öntését. A *Római misekönyv*ben Úrnapon Szent János evangéliumából olvastatott részletet az Egyház (6,56–59) (a táblázatot lásd a 153. oldalon).¹¹

¹¹ KÁLDI György (ford.) (1732), *Szent Biblia*. Nagyszombat. 367.

1. kép. Ányos Pál, *Úrnapi ének* (autográf kézirat)

Az éneklés módjáról csak feltételezésem van.¹² Nincs ugyanis az *Énekek* könyvében sem kotta, sem dallam- vagy nótajelzés. A kötetet összeállító püspök, Séllyei Nagy Ignác a kötet bevezetőjében így írt: „Nótáját könnyű föltalálni akármelyikének is, ez kinek-kinek szabad választásában áll.” A négyszer 8 + 7-es tagolású, rímes sorokból álló strófa-forma, mint már említettem, magyar nyelven is gyakori volt. A *Pange lingua* és annak Ányos általi fordítása háromszor 15 szótagos, rímes strófákkal. Az *Énekek* könyvében az evangéliumi énekek sajátja a négysoros változat. Ebben a formában olvashatjuk a *Lelki dicséret* című terjedelmes verses katekizmust,¹³ Paolo Segneri (1624–1694) olasz jezsuita szerzeményének fordítását is, amely a penitenciális missziók alkalmával előénekest ismételve hangzott el. Séllyei Nagy Ignác 1787. jan. 22-én keltezett körlevelében azt ajánlotta papjainak, hogy az *Omni die dic Mariae* (magyarul: *Mondj naponként és óránként*) dallamára tanítsák meg ezt a katekizmust az iskolásoknak. Énekelhették hasonló módon a *Mondj naponként és óránként* dallamára az *Énekek* könyvének 4 × 8 + 7 strófaformájú sorokból álló evangéliumi énekeit is. Szentmihályi Mihály, *Egyházi énekes* könyvében több, az *Énekek* könyvéből átvett evangéliumi énekhez ad *ad notam*-jelzést (talán a mindennapi gyakorlatot

¹² SZELESTEI 2020:71–73.¹³ Tanulmány és kiadás. Uo. 77–84, 205–216.

[*Úrnapon olvastatott evangéliumi szakasz*
Szent János evangéliumából (6,56–59).]

Abban az időben: Mondá Jézus
a zsidó seregnek:

⁵⁶ Az én testem bizonynyal étel, és
az én vérem bizonynyal ital.

⁵⁷ Aki észzi az én testemet és issza
az én véretem, énbennem lakik és
én őbenne.

⁵⁸ Amint engem küldött az élő
Atya, én is élek az Atyáért, és aki
észen engem, ő is él énérettem.

⁵⁹ Ez a kenyér, mely az égből
szállott alá. Nem úgy, amint a' ti
atyáitok mannáat őttek, és
meghóltak; A' ki e' kenyeret észzi,
örökké él.

Ur Napján

1

Millyen öröm tartozoknak
Igaz hívek számához!
Midön így szol a' Zsidoknak
Jesús sokaságához:
Magamat tsudálatassan
Néktek hagyom, 's hidgyétek,
Vérem ital bizonyossan,
Testem pediglen étek.

2

Ki az én Testemet eszi,
'S issza az én véretem,
Az magát enyimmé teszi,
'S az visszont bir engemet,
'S mint én élek az Atyáért,
A' kitől küldtettem,
Ugy ki eszen, 's issza a' vért,
Ő is él én érettem.

3

Ez a' kenyér, mely az Égből,
E' világra alá szál,
'S véghetetlen kegyességből
Eledelével táplál,
Nem úgy, mint a' Mánna, mellyért
Mégis aki véle él
Vala, meg halt, ki e' kenyért
Eszi, az örökké él.

4

A' nyelv némul, a sziv rémül,
Ész álmétkodik rajta!
Hogy az Isten eledelül
Maga szent Testét adta;
O! véghetetlen szeretet!
Melly így szorja lángjait,
Ég, föld Ura minket etet!
Minket! – bűnös fiait.

5

Essünk artzra, és imádgjuk
E' szeretet szentségét,
Egy szívvél, lélekkel áldgjuk
Istenünk kegyességét,
Illyen tsuda buzgoságnak
Ditséret, és tisztesség,
'S a' tellyes Szent Háromságnak
Legyen örök ditsőség!

figyelembe véve nyolc esetben éppen a *Mondj naponként*-et is), de az ugyancsak az *Énekek könyvéből* átvetteknel szerepel saját nótára (*nota propria*), vagy néhány más nótajelzés is. A *Mondj naponként* a XVII. század utolsó évtizedében gyakori dallamát Szentmihályi Mihály kéziratosa és Bozóky Mihály nyomtatott énekeskönyvei kottával együtt közölték: a dallamforma országosan ismertté válhatott. Az MTA Régi Zenei Osztály Történeti Énektárában a TÉ 152. típus.

Az *Énekek könyve* bevezetőjében Séllyei Nagy Ignác óhaja az volt hogy a kötet „kellemetes zengedezés”-ű énekeihez a „kinek-kinek szabad választásban áll”-ó dallam társuljon. Az egyik társuló dallam mindenképpen a *Mondj naponként és óránként* közismert változata lehetett. Ányos úrnapi énekéhez szinte kínálkozott e dallam.